

Romanen som idéhistorisk forskningskilde

Michail M. Bachtin, Ordet i romanen
Oversat af Nina Møller Andersen og Alex Frysztzmann, Indledning af Jørgen Bruhn og Jan Lundquist, Gyldendal, København 2003, 336 sider, 298 kr.

Kultur og Klasse 95, Den moderne roman, 31. årgang nr. 1
Forlaget Medusa, Viborg 2003, 288 sider, 175 kr.

Med et velvalgt udtryk fra Lundquist og Bruhns introduktion, handler det for Bachtin i *Ordet i romanen* om at tyde denne særlige, litterære form som en 'historisk seismograf'; med en sådan betegnelse må en idéhistorisk edderkop ane bytte i nettet. I hvert fald forekommer det undertegnede, at romanteori ikke kun bør interessere litterater, og at romanen set i Bachtins optik kan betragtes som en idéhistorisk forskningskilde på linje med de filosofiske værker. I *Kultur og Klasse 95* er Frederik Tygstrup i sit bidrag da også inde på, at der i romanen gør sig et særligt erkendelsespotentiale gældende (jeg vender tilbage til dette tidsskrift længere fremme). Og faktisk er det Georg Lukács' banebrydende historiefilosofiske værk med titlen *Romanens teori* fra 1916, som idéhistorikeren Hans-Jørgen Schanz i bogen *Schæfjøligheder* (1999) – om end lettere nekrologisk - trækker frem og udpeger som en art causa prima for den modernitetsopfattelse, der har præget det tyvende århundre-

de, ikke mindst frankfurterne. Denne dom kan i et vist omfang også gælde Bachtin, der i sit første romanteoretiske værk, som er fra 1929, tog tråden op, hvor Lukács slap, nemlig ved Dostojevskij; værket behandlede problemer i Dostojevskijs forfatterskab, som i den reviderede udgave fra 1963 blev kaldt en poetik.

Ifølge Lundquist og Bruhns introduktion står *Ordet i romanen* (1934-35) for et skift i Bachtins teoretiske arbejde. Han betoner her en stilistisk romanteori (et par år efter tager hans romanopfattelse en ny drejning, men det er en anden historie), og vægten ligger ikke på ét forfatterskab, men generelt på det, man kunne kalde romanens sociologiske og historiske opkomstbetingelser. Bachtin fastholder her Lukács' modernitetsopfattelse, der sætter en epokal cæsur ved de såkaldt sluttede kulturers (geschlossene Kulturen) sammenbrud omkring renæssancen kulminerende i den tidlige tyske romantik. Som taget ud af *Romanens teori* skriver Bachtin et sted: "Romanen hører til epoken for de store astronomiske, matematiske og geografiske opdagelser, som nedbryder det gamle Kosmos med dets afsluttedhed og tillukkethed." Herefter kører han sit eget vokabular i stilling: "Det er renæssancens og protestantismens epoke, som nedbryder middelalderens verbalideologiske centralisering - en sådan epoke finder kun sit adækvate udtryk i den galileiske sprogbevidsthed, som bliver legemliggjort i den anden

stilistiske linjes romanord" (s. 275). Det, som Bachtin kalder den anden stilistiske linje, er stort set romanen, som vi kender den fra det nittende århundrede og frem til i dag; denne linje har "én gang for alle afdækket de i romangenren indbyggede muligheder; romanen er dermed blevet det, som den er" (s. 274), skriver Bachtin i 1934-35.

Hvad er så romanen ifølge Bachtin? Det er faktisk svært at sige, for romanens form er elastisk, og den indgår først og fremmest i en lang, sproglig transformationshistorie, som består i et uafsluttet og svært gennemskueligt spil imellem kanoniserings- og genaccentueringsprocesser af 'billeder af sprog', det vil fx sige af litterære figurdannelser som don Juan, don Quixote - og måske engang don Corleone - der igen kan forstås som varianter over gamle temaer i en uendelig dialog.

Der er en art hermeneutisk cirkel på færde i romanen; den er - sagt med Heidegger - en form for geworfener Entwurf. Romanordet er nemlig et levende ord (og skal i øvrigt sjældent forstås bogstaveligt som ét ord), der - i modsætning til det poetiske ord - er øjeblikkeligt sensibelt overfor sin historiske og sociale kastethed; i romanen finder man videre bemeldte 'billeder af sprog', hvorved ikke mindst forstås udkast af verdensanskuelser, i kraft af hvilke det talende menneske i romanen altid i en eller anden grad kommer til at fremstå som ideolog. Men det interessante ved disse 'bil-

leder af sprog' i romanen er, at de er selvproblematiserende, eller med Bachtins ord: dialogiske. Romanordet er altid - i vellykkede romaner - udtryk for en (intern) dialog med et for den udkastede verdensanskuelse fremmed sprog/en sprogbrug; således udtrykker fx en parodi på samme tid den parodieredes og den parodierendes verdensanskuelser; romanordet er på den måde den formale og indholdsmæssige enhed af en tostemmig, uafsluttet samtale (jf. s. 41 og s. 267).

Bachtin opererer i den forbindelse med to proceskræfter, hvis arkimediske punkt er 'talesubjektets konkrete ytringer' (s. 60) og hvis 'kunstneriske system' (s. 276) er 'romanens orkestrering af sine temaer' (s. 46). På den ene side er der centripetale kræfter på spil; disse konstituerer det, som Bachtin kalder enhedssproget, der opstår ved disse kræfters bestræbelse på at udforme én verbal-ideologisk verden. Ideologier konstitueres således af denne centrumsøgende kraft. På den anden side kæmper en anden kraft i den historisk-sociale kontekst, nemlig centrifugalkraften, der som bekendt splitter og spreder; i Bachtins undersøgelse konstituerer centrifugalkraften den faktiske forskelligsprogethed, der ikke mindst vokser ud af det, som han kalder de lavere generer, der eksempelvis udfoldes "på gøglerspillets og markedspladsens scener" (s. 61). Og hvorfor ikke aktuelt pege på den skid, som Det Brune Punktum har slået. Alle

revolutionerende gaver kommer nedfra, og de lavere genrer forstår sig selv som 'en bevidst opposition mod epokens verbal-ideologiske liv' (s. 61). Romanen har altså et ideologisk-kritisk potentiale; og så er den mediet for det anonymt-almenes fremtræden i en meningskonstituerende enkeltheds form. I talesubjektets konkrete forening af de centripetale og centrifugale kræfters spil ligger nemlig kimen til en inkarnation af sprogets bestandigt dialogiske liv, idet ytringens "oprindelige element, hvori den lever og formerer sig, er dialogiseret forskellingsprogethed, der er anonym og social som sprog, men konkret, indholdsmættet og accentueret som individuel ytring" (s. 60).

Det centrale ved romanformen - og det, der gør den unik - er, at den social-historiske virkeligheds dialogiske sprogpraksis her kan stiliseres i en orkestrering af sproget til 'et billede'. Romanen er resultatet af en strid imellem autorintentionens kunstneriske vilje og epokens faktiske forskellingsprogethed; den er således et medie for det, som Dorthe Jørgensen i sin licentiatafhandling, *Aber die Wärme des Bluts...* (1996), kalder den romantisk-moderne dialektik imellem vilje til form og erfaring af faktisk fragmentering. Bachtin har det til fælles med den tidlige tyske romantik, at han betragter romanen som (selv)refleksivitetens form par excellence; den er faktisk først blevet til, "efter at der var dannet optimale forudsætninger for sprogets inter-

aktion og gensidige belysning, for forskellingsprogethedens overgang fra "væren i sig selv" [...] til "væren for sig selv." Og Bachtin fortsætter: "Forskellingsprogethedens sprog er ligesom spejle, der er stillet overfor hinanden, hvor de hver især på deres egen måde spejler et fragment, et hjørne af verden, og tvinger os til bag disse gensidige spejlinger at gætte og gribe efter en verden, der er mere rummelig, flerdimensionel og rig på horisonter end ét sprog, ét spejl kan indfange" (s. 275).

Bachtin slutter *Ordet i romanen* med nogle metodologiske betragtninger, som er interessante for den, der ønsker at anvende romanen som kilde til forskning i en given historisk epokes social-ideologiske liv. Problemet er, at der i sagens natur ikke gives nogen endegyldig metode for dechiffreringen af romanens sprog. Godt nok er romanen orkestreret med en autorintention som dirigent, men denne intention er allerede dialogisk i sit væsen som resultat af den social-historiske indfældethed i en faktisk forskellingsprogethed; dertil kunne man pege på et hermeneutisk problem, som man med Gadamer kunne kalde problemet omkring 'den hermeneutiske situation', nemlig, at læseren af et fjernt historisk værk ikke bare kan træde ud af ordets dialogiske arbejde i det, som er hans egen social-historiske fakticitet. Virkningshistorien er altid allerede virksom, også når man beskæftiger sig med virkningshistorien selv. Antagelsen af en husserlsk

epoché var måske en løsning på det problem; i hvert fald trækker Bachtin på Husserls terminologi bogen igennem, og for en idéhistorisk-metodisk betragtning klinger hans problembevidsthed i retning af det, som Johannes Sløk har kaldt en vertikal-idéhistorisk forskningspraksis; omkring beskæftigelsen med historisk fjerne 'billeder af sprog' skriver Bachtin: "Men for at forstå denne dialog, for i det hele taget at kunne høre en dialog her, er en viden om sprogenes lingvistiske og stilistiske fremtrædelsesform ikke tilstrækkelig: det er nødvendigt med en dyb forståelse af den social-ideologiske mening i ethvert sprog og en detaljeret viden om den sociale konfiguration af alle epokens ideologiske stemmer" (s. 279-280). I romanen er en hel epokes ideologiske stemmer i spil. Sagt med Sartre: romanen er noget enkelt alment. Og ballet er stadig åbent.

Dén, der tænker hegeliansk, vil mene, at et givet fænomens historie og teori hænger sammen på en sådan måde, at det sidste er et resultat af det første; en teori om noget - fx det absolutte, for nu at tage et eller andet - skal så at sige først modnes igennem dette nogets historie, eller som Rousseau skriver et sted i sine *Bekendelser*, så 'ser jeg kun rigtigt, hvad jeg erindrer, og jeg er kun intelligent, når jeg tænker tilbage'. Således er det også gået romanteorien, der 'i en vis forstand kommer "for sent"' og formulerer sine afgørende indsigter i et retrospekt', som Frederik Tygstrup

bemærker i *Kultur og Klasse* 95, *Den moderne roman* (s. 255). Romanens store århundrede var nemlig det nittende, mens teorierne om den først for alvor begyndte at blomstre i det tyvende, hvor filmen æder sig ind i det potentielle romanpublikums hjerter. Så fløj Minervas Ugle.

Det forhindrer heldigvis ikke, at der stadig skrives romaner - og at der forskes i dem. Det seneste nummer af tidsskriftet *Kultur og Klasse* er således resultatet af en forelæsningsrække holdt på KUA under samlebetegnelsen *Den moderne roman*. Af samme grund - formoder jeg - har stort set alle bidragyderne tilknytning til Institut for Litteraturvidenskab i København.

Den moderne roman er redigeret af Martin Zerlang, der også har skrevet en indledende artikel, som sammen med Frederik Tygstrups afsluttende bidrag har til hensigt at danne en overordnet ramme for udgivelsen. De mellemliggende artikler fokuserer alle på en bestemt roman eller romanforfatter efter skribenternes egne, lystbetonede valg. Det giver en stor spredning i stoffet, dog med særlig vægt på fransk-, tysk- og engelsk/amerikanskspregede romaner; Henning Goldbæks bidrag om den moderne tyrkiske roman er en undtagelse. Med en i øvrigt generel hovedvægt på efterkrigstidens romaner, kan man herudover finde artikler om Jean-Paul Sartre (Christopher Prendergast), Günter Grass (Peter Madsen), Michel Butor/Nouveau

Roman (Tania Ørum), Thomas Pynchon (Jørgen Egebak), Bruce Chatwin (Rikard Schönström), Len Deighton (Frederik Stjernfelt), Thomas Bernhard (Carsten Sestoft), Milan Kundera (Lilian Munk Rösing), Maurice Blanchot (Mikkel Bruun Zangenberg), Marcel Beyer (Moritz Schramm), Don DeLillo (Henrik Stampe Lund; Isak Winkel Holm) og Michael Cunningham (Marie-Louise Svane).

Så vidt jeg kan vurdere et veloplagt con amore-projekt.

Sune Liiisberg

Sundhedspleje i velfærdsstaten – om politisk dannelse af kvindelig subjektivitet

Buus, Henriette: Sundhedsplejerskeinstitutionens dannelse. En kulturteoretisk og kulturhistorisk analyse af velfærdsstatens embedsværk. Museum Tusulanums Forlag 2001, 517 sider, kr. 365.

Politiseringen af spørgsmålet om den menneskelige sundhed og af de medicinske bestræbelser på at påvirke denne sundhed fremstilles gerne som et træk ved den moderne stats udvikling i oplysningstidens Europa. Det skyldes, at fænomenet *folkesundhed* opdages som et nyt anliggende for den politiske styring, hvilket igen hænger sammen med, at befolkningens størrelse og styrke indstiftes som statens nye genstand og mål. Med andre ord

begynder man fra statens side at anskue befolkningen som en værdifuld ressource, og folkesundheden fremstilles både som en forudsætning for befolkningens evne til produktivitet og reproduktivitet og som en målestok for dens kræfter. Som element i folkesundhedens opdagelse tildeles medicinen da en hidtil ukendt status for den altomfattende måde, hvorpå man regulerer det politiske samkvem. Denne politiske interesse i at undersøge og forbedre befolkningens almene sundhedsniveau forstærkes i forbindelse med opbygningen af de europæiske velfærdsstater i det 20. århundrede. Her bliver spørgsmålet om folkesundheden for alvor 'high politics', og i vor tid er det nærmest selvfølgeligt, at der må investeres i omfattende politiske bestræbelser på at styre befolkningens helbreds-tilstand. Inden for rammerne af de europæiske velfærdsstater har denne styring overordnet set fundet sted gennem indretningen af et offentligt sundhedsvæsen samt via forskellige andre indsatser for at forebygge sygdomme og mindske sundhedsrisici i samfundet. Aktuelt er den sundhedspolitiske debat præget af to modsatrettede tendenser, der hver især involverer en ambition om at nedprioritere statens ansvar for folkesundheden. Dels fokuseres der på at overføre beslutningskompetence på området fra nationalstatsligt regi til EU's organer. Dels fokuseres der omvendt på at uddelegere ansvar fra nationalstaten til enkeltindividerne